

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

**Києво-Могилянська школа врядування
імені Андрія Мелешевича**

Сертифікатна програма

«КОМУНІКАЦІЇ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ ВРЯДУВАННІ»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Галузь знань: 28 «Публічне управління та адміністрування»

Спеціальність: 281 «Публічне управління та адміністрування»

Київ – 2023

Розроблено: Києво-Могилянською школою врядування імені Андрія Мелешевича

Погоджено: навчально-методичним відділом НаУКМА

Схвалено: вченою радою факультету правничих наук (протокол № 7 від 18 вересня 2023 р.)

Затверджено: віце-президентом з науково-педагогічної роботи (навчальна робота) НаУКМА

ПРОФІЛЬ ПРОГРАМИ

1. Загальна інформація	
Назва програми	Комунікації в демократичному врядуванні
Тип програми за змістом	Сертифікатна програма для освітнього рівня «магістр»
Форма навчання	Змішана
Цільова група	Спудеї магістерських програм НаУКМА, зовнішні слухачі
Найменування партнера (партнерів) програми	Indiana University (Bloomington, USA)
Обсяг програми	12 кредитів ЄКТС
Мова викладання	українська мова
Перелік професійних компетентностей, на підвищення рівня яких спрямовано програму	Здатність комунікувати з суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства, громадянами на всіх етапах вироблення політики, зокрема готувати пропозиції щодо визначення заінтересованих сторін, їхнього залучення до вироблення політики; налагоджувати соціальну взаємодію, співробітництво, управляти конфліктами; організовувати та брати участь у проведенні консультацій з громадськістю під час вироблення політики і організовувати взаємодії із структурними підрозділами
Укладачі програми	<p>Андрійчук Тетяна Сергіївна, кандидат політичних наук, старший викладач Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, tandriichuk@ukma.edu.ua</p> <p>Ільченко-Сюйва Леся Василівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, ilchenko-syuyva@ukma.edu.ua;</p> <p>Орищина Марія Миколаївна, старший викладач Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, m.oryshchyna@ukma.edu.ua</p> <p>Подденежний Олександр Георгійович, керівник центру електронної освіти НаУКМА, oleksandr.poddenezhnyi@ukma.edu.ua</p> <p>Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, g.riabtsev@ukma.edu.ua;</p> <p>Стадник Роксолана Ігорівна, кандидат юридичних наук, старший викладач Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, r.stadnyk@ukma.edu.ua</p> <p>Тертичка Валерій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, завідувач Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, v.tertychka@ukma.edu.ua</p> <p>Халецька Аліна Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, a.khaletska@ukma.edu.ua</p>
Керівник програми	Ільченко-Сюйва Леся Василівна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича НаУКМА, ilchenko-syuyva@ukma.edu.ua

2. Загальна мета	
Учасники сертифікатної програми отримують теоретичні і практичні знання щодо комунікацій в демократичному врядуванні та оволодіють уміннями й навичками для виконання трудових функцій «Участь у комунікації та взаємодії щодо формування та реалізації державної політики в межах повноважень», «Взаємодія з іншими структурними підрозділами, органами влади щодо вироблення державної політики у сферах компетенції» ¹	
3. Очікувані результати навчання	
За результатами навчання учасники сертифікатної програми повинні демонструвати:	
знання	<ul style="list-style-type: none"> – міжнародних стандартів проведення консультацій з громадськістю в процесі вироблення державної політики (Г3.31) – наукових концепцій (теорій) комунікації на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях органів влади та в усіх сферах життєдіяльності
уміння і навички	<ul style="list-style-type: none"> – здатність складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері комунікацій для демократичного врядування; створювати, проводити презентацію, виступати публічно (Б4.У1; Б4.У2; Б4.У3); – застосовувати навички міжособистісної взаємодії (Г2.У1); – виявляти високий рівень взаємної підтримки, відкритість в обміні інформацією та готовність до співпраці (Г2.У2); – планувати та організовувати консультації з громадськістю в процесі формування та реалізації державної політики (Г3.У2); – застосовувати методи та форми проведення консультацій з громадськістю в процесі формування та реалізації державної політики (Г3.У3); – здійснювати ефективну комунікацію з установами, організаціями, що надають міжнародну технічну допомогу (Е1.У1). – взаємодіяти зі структурними підрозділами, органами влади (Е2.У2)².
4. Викладання та навчання (методи навчання, форми проведення навчальних занять)	
Навчання за програмою є:	
<ul style="list-style-type: none"> – студентоцентрованим – передбачає зосередження зусиль викладацького складу на стимулюванні максимальної активності студентів в оволодінні відповідними предметами, розширенні їхньої автономії та посиленні відповідальності; – проблемно-орієнтованим – акцентує увагу на проблемах вивчення об’єктів, процесів і явищ та необхідності пошуку шляхів їх вирішення; – орієнтованим на результат – передбачає вироблення навичок самостійного пошуку засобів і способів розв’язання теоретичних і практичних проблем; – орієнтованим на формування й розвиток навичок самостійного пошуку наукових, нормативних та інших джерел, необхідних для їхньої критичної оцінки та формулювання відповідних висновків. 	
Основними видами навчальних занять є:	
<ul style="list-style-type: none"> – настановчі аудиторні заняття (лекції-бесіди), спрямовані на розкриття мети, завдань, структури навчальних модулів та їхніх навчальних стратегій; – дистанційна робота, що передбачає опрацювання слухачами навчальних ресурсів, розміщених в електронній мережі, і виконання практичних завдань (серед іншого case-studies); – підготовка творчої роботи (проєкту комунікаційної стратегії); 	

¹ Згідно з переліком трудових функцій (професійних компетентностей за трудовою дією або групою трудових дій, що входять до них), визначених професійним стандартом, який затверджено наказом Мінсоцполітики від 13.12.2019 № 1751.

² Те ж, за професійним стандартом, який затверджено наказами Мінсоцполітики від 13.12.2019 № 1752.

- контрольні заходи (прилюдний захист творчої роботи у формі наукової дискусії, оцінювання за результатами поточного й підсумкового контролю).

Питання, що виникають у слухачів, вирішуються шляхом онлайн-консультування з викладачем.

Основними формами навчання є:

- вивчення тем навчальних модулів;
- робота з літературними джерелами з метою кращого засвоєння програмного матеріалу;
- виконання практичних завдань (в тому числі, case-studies);
- підготовка творчої роботи за рекомендаціями до її структури і змісту;
- підготовка презентації та прилюдного захисту творчої роботи;
- систематизація вивченого матеріалу перед проведенням підсумкового контролю.

Усі завдання слухачів є обов'язковими й вибірковими, виконуються у встановлені терміни, з відповідною оцінкою та передбачають установлені форми звітності. Обов'язкові завдання виконуються кожним без винятку слухачем під час вивчення модулів, теми творчої роботи (проекту комунікаційної стратегії) є альтернативними.

5. Ресурсне забезпечення дистанційного навчання

Назви вебплатформи, вебсайту, електронної системи навчання, через які здійснюватиметься таке навчання, посилання (вебадреса)	Онлайн-навчання здійснюється через електронну систему навчання KMADistEdu: https://distedu.ukma.edu.ua/ Додаткові навчально-методичні матеріали за програмою розміщені на вебсайті Києво-Могилянської школи врядування імені Андрія Мелешевича https://kmsgov.ukma.edu.ua/ Бібліотечні ресурси доступні через сайти НаУКМА: http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=10 http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=321 http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=317
Назви модулів	Обов'язковий модуль програми: – «Теорія комунікації: пропаганда, вплив медіа і критичне мислення». Вибіркові модулі програми (три на вибір): – «Суспільна й культурна дипломатія»; – «Взаємодія уряду, бізнесу та громадянського суспільства»; – «Комунікаційні кампанії для соціальних і поведінкових змін»; – «Професійний розвиток та етика комунікацій у демократичному врядуванні».

6. Оцінювання і форми поточного, підсумкового контролю

Критерії оцінювання та їхня питома вага у підсумковій оцінці, %	Поточний контроль – 60 балів Підсумковий контроль – 40 балів
Форма і періодичність поточного контролю	Виконання слухачами обов'язкових практичних завдань за чотирма навчальними модулями
Форма підсумкового контролю	Захист творчої роботи (проект комунікаційної стратегії)

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

Назва модуля, теми	Кількість годин / кредитів ЄКТС				
	усього	у тому числі			
		аудитор. заняття	дистанц. заняття	навч. візити	самоств. робота
Обов'язкові компоненти програми					
Теорія комунікацій: пропаганда, вплив медіа і критичне мислення					
Тема 1. Принципи розвитку медіа та комунікацій	90/ 3,0		30		60
Тема 2. Маніпуляції в ЗМІ					
Тема 3. Поняття, типи та функції комунікації					
Вибіркові компоненти програми					
1. Кризові комунікації та інформаційні війни					
Тема 1. Особливості кризових комунікацій в сучасному світі	90/ 3,0		30		60
Тема 2. Коректність використання інформаційних ресурсів та інформаційні війни					
Тема 3. Стійкість державних інституцій в умовах кризи й інформаційних війн					
2. Комунікативний супровід (адвокація) політики					
Тема 1. Особливості, форми та інструменти комунікації, що супроводжують адвокацію політики	90/ 3,0		30		60
Тема 2. Планування комунікативної активності в процесі адвокації політики					
Тема 3. Інструменти для комунікативного супроводу на різних етапах аналізу політики;					
3. Комунікаційні кампанії для соціальних і поведінкових змін					
Тема 1. Концепції соціальних змін поведінки	90/ 3,0		30		60
Тема 2. Комунікаційні інструменти соціальних змін поведінки					
Тема 3. Комунікаційні кампанії в державних інституціях					
4. Професійний розвиток та етика комунікацій у демократичному врядуванні					
Тема 1. Розробка політики як проблема етики.	90/ 3,0		30		60
Тема 2. Етичні основи спілкування державних службовців та громадян.					
Тема 3. Громадянське суспільство як основа етичної інфраструктури державної служби.					
5. Порівняльний аналіз процедур вироблення політики в ЄС, США/Канаді й Україні					
Тема 1. Порівняльний аналіз процедур вироблення політики: регіональні особливості й глобалізація	90/ 3,0		30		60

Назва модуля, теми	Кількість годин / кредитів ЄКТС			
	усього	у тому числі		
		аудитор. заняття	дистанц. заняття	навч. візити
Тема 2. Світові тенденції запровадження процедур вироблення політики				
Тема 3. Україна і як регіональний лідер у виробленні політики				
6. Творча робота (проект комунікаційної стратегії)				

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Теорія комунікації: пропаганда, вплив медіа і критичне мислення

Мета дисципліни – навчити студентів основним медіа-теоріям і принципам розвитку медіа та комунікацій. Дисципліну сфокусовано на принципах маніпуляцій у ЗМІ: як впливають ЗМІ, які загрози створює цей процес, як протистояти їм. Студенти зможуть зрозуміти трансформації, що відбуваються на сучасному етапі розвитку медіа через перспективу політичних, економічних та технологічних змін. Основні теми дисципліни: Поняття, типи та функції комунікації. Інформація як потреба людини. Роль засобів масової інформації в добу споживання. Символічна реальність ЗМІ. Семіотична теорія медіа. Поняття симулякру. Теорія медіатизації, яка пояснює логіку розповсюдження ЗМІ на інші сфери життя. Аналіз поняття «Медіатизація». Ідеологічна теорія ЗМІ. Інформаційні засоби впливу на людину. Пропаганда, медіа-вплив та медіа-загрози: механізми викривлення контенту. Феномен фальшивих новин. Види підробок. Принципи маніпулювання ЗМІ. Після вивчення дисципліни студент: критично осмислить основи теорій ЗМІ; зможе вдосконалити навички критичного мислення шляхом обговорення конкретних випадків маніпуляцій медіа та впливу ЗМІ; розумітиме принципи медіа-маніпулювання та пропаганди; вивчить методологію та інструменти перевірки інформації. Практична частина курсу базуватиметься на принципах та методах цифрової перевірки від StopFake до Bellingcat.

Кризові комунікації та інформаційні війни

Невід'ємною частиною впровадження функцій держави на усіх рівнях є здійснення комунікації з громадянами та забезпечення якісного та прозорого обміну інформації між органами державної влади та споживачами державних та урядових послуг. Особливого і критичного значення для стійкості і стабільності довіри громадян до державних інституцій комунікації набувають в період кризових явищ, якими можуть бути спеціальні правові стани (воєнний стан та стан надзвичайної ситуації або стихійного лиха), кібератаки на органи державної влади, інформаційні напади гібридного характеру, що супроводжуються масовим розповсюдженням фейків у інфопросторі, а також, не в останню чергу, період виборів та загалом нечесна політична боротьба поза виборчим процесом. Державні органи та інституції можуть стати об'єктами негативного та шкідливого інформаційного впливу з боку недобросовісних політичних опонентів чи держави-агресора. Крім того, негативна критика по відношенню до органів державної влади є абсолютно нормальним станом справ, однак її характер і рівень може завдати серйозної шкоди досягненню, поставлених перед державними інституціями, цілей.

Курс "Кризові комунікації та інформаційні війни" вчить слухачів тому як коректно та ефективно працювати з негативною інформацією та спланованими інформаційними атаками у інформаційному просторі, щоб досягати поставлених перед державою стратегічних цілей та забезпечити стабільний розвиток інституцій.

Комунікативний супровід (адвокація) політики

Однією з цілей комунікацій в публічному врядуванні є формування суспільної підтримки та забезпечення впливу громадськості. Дисципліна передбачає вивчення особливостей, форм та

інструментів комунікації, що супроводжують адвокацію політики. Вивчення дисципліни дозволить планувати комунікативні активності в процесі адвокації політики, враховуючи особливості, форми та інструменти комунікації на різних етапах аналізу політики. Після опанування дисципліни здобувачі мають: категоризувати соціально-політичне середовище політики; встановлювати основні завдання комунікативного супроводу під час адвокації політики; аналізувати ролі суб'єктів під час адвокації політики; виокремлювати особливості комунікативного супроводу на різних етапах аналізу політики; обирати результативні форми та інструменти комунікації під час адвокації політики; розробляти плани комунікативного супроводу.

Комунікаційні кампанії для соціальних і поведінкових змін

Дисципліну спрямовано на формування розуміння концепцій соціальних та змін поведінки та застосовуватимуть ці знання, розробляючи комунікаційні кампанії. Дисципліну зосереджено на ролі комунікацій у соціальних змінах та комунікаційних інструментах, які можуть сприяти цим змінам. Дисципліна заохочує до дискусії щодо використання комунікацій у просуванні замість комунікацій як інструменту досягнення змін у державній політиці. Зміст дисципліни підкреслює важливість стратегічних та комплексних підходів до комунікацій. Дисципліна пропонує критику досліджень, літератури та реальних кейсів. Студенти отримують можливість розробити комунікаційну кампанію для державної інституції у рамках курсу. Після завершення навчання студенти зможуть розробляти комунікаційні кампанії, включаючи дослідження потреб та аналіз аудиторії, підбір повідомлень та каналів, підготовку плану; використовувати результати досліджень та аналітичні навички для реалізації комунікаційних кампаній та оцінки їх впливу; визначати цілі кампанії та обирати відповідні інструменти для їх досягнення; розуміти різні концепції соціальних та поведінкових змін та застосовувати їх у контексті державної політики.

Професійний розвиток та етика комунікацій у демократичному врядуванні

Етика комунікацій у демократичному врядуванні та етика державних службовців: зміст, особливості, проблеми. Довіра як основа для побудови відносин між владою та громадянами. Цінності та принципи публічної служби: етичні виміри. Розробка політики як проблема етики. Цінні аспекти та етичні принципи формування політики. Особистість державного службовця: професійно-етичні виміри. Взаємозв'язок професіоналізму та моральності в комунікаціях. Нормативний компонент етики. Етичні основи спілкування державних службовців та громадян. Морально-психологічний клімат та етично орієнтовані службові відносини в органах влади. Соціально-етичний портрет керівника. Взаємодія між керівником та підлеглими: етичні аспекти. Етична інфраструктура державної служби. Етичні кодекси. Громадянське суспільство як основа етичної інфраструктури державної служби.

Порівняльний аналіз процедур вироблення політики в ЄС, США/Канаді й Україні

Дисципліну зорієнтовано на здобуття систематизованих знань щодо порівняльного аналізу процедур вироблення політики в країнах світу, набуття навичок з використання технологій аналізу процедур та вмінь щодо вироблення дієвої державної політики. Вивчення сприятиме вдосконаленню навичок підготовки аналітичних документів. Студенти доповнюють Аналітичну записку компонентами порівняльного аналізу з вирішення схожих проблем у інших країнах світу.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Методами оцінювання результатів навчання є:

- наскрізне оцінювання: процесу навчання, прогресу (formative assessment): рефлексія, швидке опитування;
- оцінювання результатів в балах (grading): письмове виконання обов'язкових практичних завдань за накопичувальною системою; прилюдний захист творчої роботи.

Об'єктами контролю знань, умінь і навичок є:

– навчальна активність слухачів і виконання ними обов’язкових практичних завдань (case-study) за окремими навчальними модулями;

– виконання творчої роботи та її презентація (прилюдний захист у формі наукової дискусії).

Обов’язковою є попередня перевірка творчих робіт на дотримання норм академічної доброчесності, які визначені Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, затвердженим наказом НаУКМА від 07.03.2018 № 112.

Набуті слухачами знання, уміння й навички оцінюють за рейтинговою системою, виходячи зі складових, наведених нижче.

Вид діяльності	Кількість балів	
	мін.	макс.
Виконання слухачами обов’язкових практичних завдань за п’ятьма навчальними модулями	0	60
Подання до захисту творчої роботи, структура, зміст, обсяг та оформлення якої відповідає визначеним рекомендаціям і критеріям	0	25
Прилюдна презентація (захист) творчої роботи (відповідність презентації визначеному шаблону, виступ, дотримання регламенту, відповіді на питання колег під час наукової дискусії)	0	15
Разом	0	100

Переведення рейтингу слухача в традиційну оцінку здійснюють за такою схемою:

Підсумковий рейтинг	Оцінка ЄКТС	Традиційна оцінка
91...100	A	відмінно
81...90	B	добре
71...80	C	
61...70	D	
51...60	E	задовільно
≤50	FX	незадовільно
<30	F	

Сертифікати отримують слухачі, які отримали традиційну оцінку не нижче «задовільно».

ЛІТЕРАТУРА, ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ, ОБОВ’ЯЗКОВІ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Civil participation in decision-making processes. An Overview of Standards and Practices in Council of Europe Member States (2016). (український переклад: Участь громадськості в процесі прийняття рішень: огляд стандартів та практик у країнах-членах Ради Європи). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/civik_Europe_2016.pdf

2. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (2009). (український переклад: Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/kodeks-krasch-practik.pdf

3. General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission (2002). (український переклад: Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Європейської Комісії із заінтересованими сторонами). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/zagal-prins-konsult.docx

4. Gray J., Bounegru L., Chambers L. The data journalism handbook. URL: <https://datajournalism.com/read/handbook/one>

5. Guidelines for civil participation in political decision making (2017). (український переклад: Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/kerivn-prins-grom-uchast.pdf

6. Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice. By Laurel Ruma, Daniel Lathrop. O'Reilly Media, 2010. 432 pp. (український переклад: Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь. За ред. Деніела Латропа і Лорел Руми. Перекл. Андрія Іщенко. Київ : Наука, 2012. 536 с. URL: <https://vidkryteuriaduvannia.wordpress.com/> (частина розділів)
7. Арістова І. В., Стадник Р. І. Органи виконавчої влади України як розпорядники публічної інформації: теоретико-правові та практичні питання : монографія. Київ : НУБіП України, 2018. 233 с.
8. Буш Р. А., Фолджер Д. П., Что может медиация. Трансформативный подход к конфликту / пер. с англ. Киев : Издатель Захаренко В. А., 2007. 264 с.
9. Грайворонський М. В., Новіков О. М. Безпека інформаційно-комунікаційних систем. Київ : BHV, 2009. 608 с.
10. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці / за ред. О. М. Майбороди; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2013. 371 с. URL: <https://www.academia.edu/>
11. Електронна демократія : навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2015 66 с. URL: <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/6b6901a9-7d53-4a54-90a8-c894e3fbd91b.pdf>
12. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017.
13. Каїро А. Функціональне мистецтво: вступ до інфографіки та візуалізації / пер. з англ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2017. 350 с.
14. Кобець Р. Засади комунікативного супроводу державної політики / МГО «Інтерньюз-Україна». Київ, 2013. 189 с. URL: <https://issuu.com/pubkis/docs/kobets>
15. Комунікаційний інструментарій для державних службовців / Л. Косар, Я. Камініс, Е. Халісте та ін. Київ, 2018. 134 с. URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/communication-toolkit-a4u-mip-ukr.pdf>
16. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навчальний посібник. Київ : Творчий центр ТЦК, 2011. 200 с. URL: http://ccc-tck.org.ua/storage/books/book_all.pdf
17. Ледерах Дж. Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах. Київ : Дух і Літера, 2019.
18. Ляпін Д., Середа М. Нові можливості регуляторної політики для бізнес-асоціацій та неурядових організацій. Київ : USAID ЛЕВ. 2015. 72 с. URL: <http://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/Publikaciya-Novi-mozhliivosti-regulyatornoi-politiki-dlya-biznes-asociacij-ta-neuryadovikh-organizacij.pdf>
19. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
20. Прокопенко О. В. Адвокатська діяльність та некомерційне лобіювання в Україні: посібник. Київ, 2017. 82 с. URL: <https://platforma-msb.org/advokatsijna-diyalnist-analiz-derzhavnoyi-polityky-posibnyk>
21. Публічне лобіювання: навч. посіб. / під заг. ред. Р. Кобця, С. Панциря. Київ : Фонд Європа XXI, 2008. 160 с. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/08/Publichne-lobiyuvannya1.pdf>
22. Фішер Р., Юрі У., Паттон Б. Шлях до Так: як вести переговори, не здаючи позицій. Київ : Основи, 2016.